

Розбрат

Юрій Хорунжий

Пам'яті вчителя з Вінниччини Арсенія Івановича Ратушного

Король готський (Готи — племена, що на час розповіді (кінець IV ст. нашої ери) мешкали на Дунаї і в північно-західному Причорномор'ї.) Вінитар сидів на м'яких подушках у просторому наметі. Тяжка зажура похилила його голову на груди. Поруч валявся залізний панцир, увігнутий на спині — то був слід антської (Анти — так візантійці називали полян. Поляни населяли територію від Дністра до Дніпра) стріли. Королівські відзнаки — прапор, герб і золота паличка лежали в кутку намету, покриті кривавими плямами і пилом. За тонкою стінкою намету чулося хрупання. Це натомлений кінь Вінитарів, зануливши голову в мішок, ловив губами перлини вівса.

Табір готів спав другу добу. Інколи вартові перегукувалися по колу, і знову западала сонна тиша. Де-не-де лунали стогони поранених, бурмотіння катовара та зойки вояків — чи не ввижалася їм уві сні позавчорашня битва?

Притулившись спиною до намету,— Вінитар виразно бачив обриси тіла, що повисло на прозорій стінці,— куняв королівський джура. Вінитар встав, підійшов до стінки, де спирався джура, і вдарив носом чобота по тіні. Він вклав у цей удар усю лють, джура похопився, закругляв навколо намету, а Вінитар відчув, як уперше після поразки легшає на серці.

Даремно він занепав духом! Позавчорашня битва була невдала, він тікав із військом від антів—цих відчайдух, що стрілами погнали його вояк,— але то лише початок великої війни. Тієї війни, що має повернути готам славу, зажити його дідом Германаріхом, який і в сторічному віці тримав меч в руках.

Анти — це півбиди. Головний ворог — гунни, чорні потвори з маленькими очима і широкими вилицями, що лише своїм виглядом наганяють жаху готам і візантійцям.

Анти не загрожували готам, бо мали досить землі, обробляли її, жили переважно осіло і вдовольнялися рідкими наскоками на готські міста по Істру та морському узбережжю. Гунни ж з'явилися десь від Меотійського озера, немов сарана вкрили степи, витіснили звідти готів у Дакію (пониззя Дунаю), за Карпати, і не було межі їхній жадобі й настирливості. Вони вихопили чималенький шмат землі з рук готів і зараз тягнули з них данину. З онуків славного Германаріха, якого боялася Римська імперія!

Та приведуть колись йому перед очі на аркані Баламбера, пихатого короля гуннів — Вінитар вірив у це. І щоб забезпечити собі надійний тил у майбутніх битвах з гуннами, Вінитар намислив цей похід на антські племена.

Але хтось попередив антів про небезпеку, бо коли Вінитар з військом підійшов до Змієвих валів — земляної фортеці, насипаної по кордону антських земель,— їх зустріли гарячою смолою, камінням з пращ і хмарою стріл. І вояки готські не витримали, побігли, а із засідки, прихованої густим чагарником, вигулькнула кіннота антів і погнала розладнані лави нападників на південь, у степ. Марно гасав між готськими

вершниками король Вінитар, ні криком, ні лайкою, ані канчуком не спинити було втікачів. Проте втрати виявилися не дуже великі, вбитих було менше, ніж наляканих, і Вінитар плевав надію, відпочивши трохи, знову рушити на антів із західного боку, де вони не чекають на нього, або, порадившись із військовими начальниками, напасти на сусідні племена кар-пів, аланів чи склавенів.

За наметом почувся тупіт коней, зчинилися крики.

— Мій господарю! — всередину вскочив джура.— Вартові привели якусь людину, що хоче тебе бачити.

— Впусти.

Торкаючись високими шоломами завіси, в намет увійшли троє вартових і простоволоса людина без кольчуги, сагайдак за плечима, меч у піхвах.

— Королю! Піднімай своїх людей, якщо хочеш помститися полянам. Я поведу вас, і за два дні Бож проситиме в тебе помилування!

— Стань до світла обличчям. Скажи своє ім'я.

— Я полянин Ромас. Ти мусив бачити мене позавчора на чолі полянської кінноти.

— Так, так, твоє обличчя одразу видалося мені знайомим. То це ти нагнав остраху на моїх воїнів?.. Ти хоробра людина, але чого тобі заманулося в моєму таборі? Чи не хоче хоробрий полянин, щоб я скарав його на горло за порубаних готів? — засміявся Вінитар, і цей сміх не обіцяв прихоськовій добра.

— Мені здалося, король готів хотів мати такого вояка, як я, в своїх лавах...

— Хм... Тобі не позичати нахабства. Розповідай, я слухаю. Ти хочеш служити мені? Чому?

— Поляни образили мене, Ромаса, найхоробрішого серед них...— полянин зиркнув на вартових, потім на Вінитара, натякаючи, що хоче лишитися сам на сам із королем. Та Вінитар удав, що не розуміє його.— Зараз не час розповідати, та повір мені, полянський вождь Бож ненавидить мене, а поляни потурають йому. Накатки своїм воїнам готуватися до походу. Бож знесилений. Після твоєї...— Ромас закашлявся, бо відчув, що слово "втеча" накличе немилість короля.— В стані Божа чвари. Дуліби (Дуліби, уличі — племена, що належали до союзу полян) залишили Божа. Ватажок уличів Микол повів своїх лучників на ДанAPER (назва Дніпра тих часів). Дай мені сотні зо дві вершників, я лісовими хащами і болотами прослизну в спину Божеві, ти вдариш на Змієві вали, й ослаблені поляни покажуть нам свої потилиці.

Так, так, ти повідомив цікаві речі... Дуже цікаві й втішні. Проте як віддячити тобі за це?

Нічого мені не треба поки що. Тільки три сотні вершників. Здобич я собі знайду.

А скажи, полянине-перекинчику (Перекинчик — той, що перекинувся на бік ворога), як карають у твоєму племені за зраду?

Ромас раптово зблід. Відступив до стінки намету, та вартові, що не спускали з нього очей, оточили рослого полянина.

— Ти добре знаєш, як з ними чинять!— продовжував Вінитар.— І я не відступаюся від правила. Хто поручиться, що завтра ти вдовольнишся трьомастами вояками і не

забажаєш тисячі, а якщо я не задовольню твоєї жадоби, не матимеш мене за ворога? А ти, я бачу, людина несити. Отож, вбити зрадника, щоб не плодити зради у себе!

Ромас смикнув меч за держало, та вартові спіймали його руку в залізні обійми.

— Королю! Так це твоя дяка?! — скрикнув Ромас. — Твоя плата? А ти мусив чимало заплатити мені за принесену звістку!

Вінітар подумав трохи. Кволо махнув рукою.

— Ти маєш рацію. Звістка справді неоцінима. Я плачу тобі найкоштовнішою монетою — дарую життя. Закувати перекинчика в ланцюги і переправити до Дакії — в рабство. А ти, джуро, накажи піднімати військо, завтра виступаємо на північ.

Ромас рвонувся, намагаючись звільнитися від варті і кинутися на Вінітара. Та дарма — трое вартових навалилися на нього і притисли до землі.

* * *

Улицький ватажок Микол святкував перемогу над готами в своєму родовому городищі.

Господар і гості розташувалися на просторому обійсті, огороженому високим дерев'яним гостроколом. Двопалатний будинок Микола підносився над околицею, подвір'я прикрашали айстри і кущі вже відгорілих руж, міцна брама зараз стояла розчехнута.

З горішньої палати далеко було видно хати дружинників, гончарів, зброярів і кожум'як, малі хижі селян, а за розлогим, садом і пишною лукою, десь під кручами, синів Данапер.

Від маленької прибудови кухар носив їжу гостям, і йому допомагали двоє рабів-служок та донька господаря Оляна. А попід стіною помешкання, витягнутого вздовж гостроколу, де жила челядь Микола, біля довгого столу, на дерев'яних лавах всілися старійшини улицьких родів, дружинники і найповажніші з ремісників та хліборобів при Миколовому городищі.

Старійшини родів витоптали чимало стежок, поки дісталися ватажкового городища, і тому з великим смаком прикладалися до всіх страв. Служки ледь встигали наповнювати жбани медом, квасом і пивом, а тарелі й миски — сочивом (варений горох), кашею пшоняною, пирогами з квасолею та рибою. Гості роздирали навіп курей, запивали їх пахучим медом, обсмоктані кістки на льоту підхоплювали собаки, що збіглися з усього городища й вичікували на поживу біля брами. Помалу гості задовольнили свої шлунки, розпустили паски на черевах і, крім страв, почали помічати сусідів довкола, господиню і самого Микола.

Дружинники Микола розповідали сивим вусаням, що не брали участі в поході, так, щоб чув і господар.

— Цей боягуз Бож не схотів переслідувати готів і дав наказ повернутися до Змієвих валів...

— Хоробрий Микол, не бажаючи вносити розгاردіяш у лави полян, послухався Божа...

— Готи тікали, як заєць від хорта, коли кіннота і чорний крук Ромас з диким

ревищем кинулися за ними. Не одна тисяча зайд полягла поблизу Змієвих

валів, але ще більше дременуло на Дунай, щоб і дітям своїм заказати походи на полян...

— Опісля наш ватажок посварився з Божем і повернув нас додому.

— Дуліби не поділили здобичі з бужанами і тіверцями (Бужани, тіверці — племена, що належали до союзу полян) і теж подалися в свої гори...

— Нехай тішить свою пиху Бож, якщо не схотів чинити по-нашому...

Микол із задоволенням дослухувався тих оповідок. Старий віщун сидів праворуч Микола, наставляв заросле вухо, але не вловлював чимало з того, про що мовилося.

— Що там сталося у тебе з Божем? — спитав нарешті у Микола, і ватажок уличів, що не раз завдячував дідові слушною порадою, нахилився до вуха старого.

— Бож побоявся випинатися далеко за оборонні вали. Він гадав, що готи погодили свій напад з королем гуннів Баламбером. Ти чуєш мене, діду? Я стояв за переслідування проклятих нападників. — Але він наполягав, що за спиною готів ховаються гунни. Ти ж знаєш, діду, тих страховиськ?

— Так, так, то страшні люди. Страшні й численні, хоч і малі на зріст проти нас. Бож мав рацію...

— Ти гадаєш? Хм... Але тоді я не думав про це. Захоплені гонитвою, ми ладні були переслідувати готів до самісінької Дакії...

— Я бачив колись, — правив своє віщун, — як гунни гартують власних дітей, майбутніх мужів. Ще дитя й молока як слід не насмокталося, а його вже таврують залізяччям. То страшке — рожеві щічки немовляти розсікають залізом, ранами прищеплюють стійкість до болю, витривалість і жорстокість...

— Він наказав мені лишитися на місці, адже готи могли повернутися. А тим часом обіцяв налаштувати посольство з дарунками до Баламбера, щоб вивідати його плани і настрій...

— Бож вельми розумний муж, — хитав головою віщун. — Вельми обачливий і витриманий. Встрявати у війну з гуннами — то велика небезпека...

— Та коли на віче мої дружинники настановили не мати більше Божа за вождя полян, він покликав мене до свого намету і почав просити. Я бачив, що він переборює себе, але зверхність так і струменіла в його словах. Він вважає себе найдостойнішим серед полян. Я одповів на те: пустив готів живими, тепер сам боронися. На землю бужан прийшли готи, уличів вони не займали. І забрав свою дружину. А ще там вийшла okazія: готи покинули свої вози з добром-коштовностями, килимами, то пішла суперечка між дулібами, тіверцями і бужанами — хто перший зайняв ті вози. Дулібам забажалося мати якнайбільше, і коли Бож почав ділити здобич порівну, вони пішли геть.

Микол забрав у долоню свої розкішні довгі вуса і задивився на Оляну. Випростовується дівчина, незграбність підлітка переростає у спритність, свідому своєї принади. Вже простоє Оляна з парубками, завелися в неї власні секрети, дивишся, намовить дівчину якийсь чорнобровий на втечу)Втеча — полянський звичай, за яким

юнак викрадає наречену за її згодою),— і справляй, татусю, весілля!

— Оляно! Рибко моя, поклич музик.

Дівчина, закидаючи за спину коси, що весь час перекичувалися їй на груди, ставно пішла до брами.

— Пройди всі околиці, збери усіх вдатних до гри! — крикнув Микол навздогін.

Миколів син, молодий дружинник Даймир, сп'янілий від меду й пива, патякав на весь стіл:

— Цей Бож розвалить союз полян, побачите. Якщо не настановити іншого. Ромас намагався звалити його, та поки що марно. Хіба ви не чули? Го-го! Така була каша заварилася на віче! Після перемоги над готами Ромасові люди почали намовляти дружинників скинути геть Божа, а вождем полянським наставити Ромаса. Як на мене, то я волів би бути під гарячим Ромасом, аніж під Божем, клянуся водою і вогнем! Проте віче, що зійшлося на ранок по перемозі, розділилося. Молоді тягнули за Ромасом, бували за Божем. Гарного мужа, вояку образили. Ромас, як не вийшло по його, скочив на коня і зник невідомо де. Подався, бідак, світ за очі!

Микол чекав на Оляну й позирав час від часу на вулицю. Зненацька він помітив кудлату голову, що майнула в отворі брами, почув крик, але за гомоном пияк не розібрав.

Кудлата голова потягнула на себе важку стулку прочиненої брами, відкрилася постать, обвішана ганчір'ям, що колись звалось киреєю:

— Це обійстя Микола?!

— Так, так, жебраче, заходь,— поважно сказом Микол.— Сьогодні я частую всіх.

— Ти частуєш? — скрикнув обірванець.— Красно дякую, але мене вже почастували. Дивись — він підбіг до Микола й показав червоно-сині шрами.— Піднімай свою дружину, Вінитар іде сюди!

— Як?! — зірвалися одночасно голоси з усіх кінців столу.

— Вінитар переможений і вже, певно, зализує рани десь на Дунаї, бідний чоловіче,— сказав Микол, але тривога закралася і в його серце.

— Ха-ха! — істерично зареготав прибулець. — Поки ви набивали тут шлунки, Вінитар розіп'яв Божа, його синів і знатних бужан на деревах! Не вірите? То лишайтесь біля столу й чекайте, коли прибуде поважний гість — сам король! Так, Вінитар удруге напав на бужан і тіверців, що ви їх покинули. Бож програв битву. Я дотепер не можу отямитися, як мені пощастило втекти вночі з тієї загорожі, куди загнали полонених... Я поламав три зуби, поки перегриз линву, а потомлені вартові хропли, наче ведмеді у барлозі... Я піймав коня, що степом шукав свого хазяїна після битви. Ху-у... дайте напиться... Бідний коник, він не знав, що розшуки марні. А я загнав його й кинув у лісі вовкам на вечерю... бо спішив сюди! Я чув, як похвалялися вартові, що на ранок рушатимуть на ДанAPER. Чуєш, Миколо, і ви, славні вояки? Ставайте до зброї, Вінитар, напевно, вже на відстані денного переходу!

Старійшини уличьких родів, вусаті лучники-дружинники, родичі Микола, домовиті селяни — всі посхоплювалися з-за столу.

— До зброї! На коней!
— Зустрінемо Вінітара, як належить полянам!
— Яка в біса зброя? Нас ледве набереться тут зо три сотні!
— Старійшини — по селах! Піднімайте всіх, хто тримає зброю!..
— Готів десятки тисяч, а нас жменька! Чого ми варті самі? А до волинян і хорватів п'ять денних переходів верхи!..

— Тікати!
— До лісу! В болота! Ховаймося!
— А наші села? Наші житниці, кошари й хліви? До зброї!
— Тікаймо швидше, поки Вінітар не перебив нас!
Тільки старий віщун не зрушив з місця. Шамотів рідкозубим ротом:
— Розбрат пішов метки полянські племена... І ось лихо вже за плечима... Розбрат...
Згуба наша...

Микол, що спершу не знав, що чинити, з наростанням того галасу твердішав на обличчі. Паніка одноплемінців, їхні суперечливі вигуки немов прояснили Миколові єдиний вихід. Він підвів догори обидві руки.

— Дружина моя бойова! Уличі! Послухайте ватажка свого. Треба зараз же вирушати на північ. Усім, і малому й старому. Зграя готів численна, бужани й тіверці розбиті... Дуліби й волиняни далеко. Ми не встигнемо з'єднатися. Самотужки не встояти проти готів. На північ. В непрохідні ліси, на відомі тільки нам і звірам стежки. В землянках перебудемо лиху годину. Якщо ж Вінітар не облишить наші лини й паші, шукатимемо миру й допомоги у братніх племен... Старійшини родів улицьких, не гайте часу, на коні! Виводьте роди свої до лісу. Збережемо дітей наших від готських мечів і кинджали!

Раптом з вулиці долинула музика, вонашвидко наближалася.

Бубон підтакував сопілці, веселкуваті гуслі передражнявали меланхолійну лютню. То Оляна вела музик. Якийсь дідуган вибіг за браму і замірився на них костуром. Ця музика стала за сигнал. Приїжджі кинулися до коней, що паслися попід гаєм. Селяни і ремісники, збиваючи куряву, побігли до своїх хиж. Затупали чоботи дружинників по вулиці.

Курява, гвалт, рев худоби, плач жінок, вереск дітей, вигуки чоловіків, рипіння возів під вагою скринь, іржання коней і тривожний пташиний гелгіт на тополях і вербах...

Миколові служки виводили з хліва білі воли. У широку гарбу Миколова челядь зносила майно. Господиня заклала на лаві в будинку й, сховавши голову в долоні, голосила:

— Хатонько моя насиджена! Пропадає все... Рушники, скільки вишивала їх... не беруть рушників. А ткацьке колесо? Візьми, примости якомсь... О нещастя, небесна кара, пропало хазяйство! Голку до голки, тріску до трісочки збирала від молодих літ! А теперички холодний вітер гулятиме у цих палатах...

— Не плач, жінко,—втішав її Микол.—Добра наживемо, а от не загубити б найдорожче — волі нашої.

Останнє, що поклали на гарбу, була діжка. Оляна носила від саду в подолі яблука. Із сухим стуком падали вони в діжку.

Коли господар востаннє зайшов у хату, він одразу якось обм'як, постарів. Запал, породжений від'їздом, згас. Тримаючись за піч, важко сів Микол на лаву поруч господині.

— Це мені кара... Бож, я винний перед тобою! Чому я не лишився? Яка гординя погнала мене від тебе, Боже... Не плакали б тепер матері бужан і тіверців над розп'ятими та забитими, не переховували б полянки дрібні діти по нетрях...

Чотири воли, запряжені у гарбу, поволі вийшли з подвір'я. Обабіч йшли конюхи, джура, кухар, раби-служки. Оляна чекала верхи на Даймировому вороному.

— Тато! Мамо! Виходьте,— гукнув Даймир у вікно, підвівши рудого й сірого коней.

На ганок ступив Микол:

— Верни служок.

Воли стали. Служки-раби прибігли перед господареві очі.

— Своє майно догляну сам. Ви вільні, я дарую вам волю. Можете лишатися тут.

— Але ми алани, господарю! Замість одного рабства ти пропонуєш інше — у готів?

— Не називайте мене господарем. Хай буду і для вас я Микол. Хочете — лишайтесь, ні — ідіть з нами, але як рівня уличам...

Король готський Вінїтар застав селища уличів спорожнілими. Сліди втікачів губилися в непрохідних болотах і дрімучих лісах. Розлючений король наказав спалити дощенту пограбовані готськими вояками оселі й вертати назад.